

Fundacja „DZIEDZICTWO”
Sławieński Dom Kultury

**De rebus futuris memento:
przyszłość przeszłego krajobrazu
kulturowego
Ziemi Sławieńskiej**

pod redakcją
Włodzimierza Rączkowskiego
i
Jana Sroki

SŁAWNO 2002

Spis treści

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka – <i>Cudze chwalicie, swego nie znacie: o różnym postrzeganiu krajobrazu kulturowego</i>	7
CZĘŚĆ I. Ochrona krajobrazu kulturowego: teoria, praktyka i polityka	23
Elżbieta Raszeja – <i>Ochrona i wykorzystanie zasobów krajobrazu kulturowego w projektach rewitalizacji obszarów wiejskich Europy</i>	25
Elżbieta Szalewska – <i>Projekt „Kraina w Kratę” jako czynnik rozwoju gminy Sławno</i>	39
Krystyna Bastowska – <i>Quo vadis, przeszłości?</i>	55
Włodzimierz Rączkowski – <i>Archeologia w krajobrazie kulturowym: zagrożenia czy szanse</i>	69
Marlena Józefowska – <i>Chronić czy udostępnić?: głos konserwatorski w sprawie użytkowania obiektów archeologicznych</i>	79
Wacław Idziak – <i>Krajobraz kulturowy i dziedzictwo kulturowe w strategii rozwoju powiatu sławieńskiego</i>	87
Jolanta Brzóska, Andrzej Kijowski – <i>Strategia – nowoczesne zarządzanie gminą</i>	101
Wojciech Stefanowski – <i>Zasoby środowiska kulturowego w polityce gminy Sławno</i>	115
CZĘŚĆ II. Park przyrodniczo-archeologiczny „Wrześnickie Kurhany”	123
Adam Kijowski – <i>Zapis graficzny krajobrazu ruralistycznego a tworzenie koncepcji zagospodarowania turystycznego okolic Sławna: założenia projektu Parku przyrodniczo-archeologicznego „Wrześnickie Kurhany”</i>	125
Wacław Florek – <i>Geomorfologiczne walory doliny Wieprzy w rejonie Sławna i Staniewic</i> .	151
Zbigniew Celka – <i>Rośliny naczyniowe grodziska we Wrześnicy (pow. sławieński)</i>	167

Ochrona i wykorzystanie zasobów krajobrazu kulturowego w projektach rewitalizacji obszarów wiejskich Europy

ELŻBIETA RASZEJA

Poznań

1. WSTĘP

Fizjonomię obszarów wiejskich kształtowała przez wieki gospodarka rolna, tworząc tu charakterystyczny typ krajobrazu, w którym elementy naturalne, będące dziełem przyrody przenikają się z elementami kulturowymi, stworzonymi przez człowieka. Cechą strukturalną krajobrazu rolniczego są wzajemne relacje przestrzenne pól uprawnych, osiedli wiejskich i zespołów zieleni. Zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym architektury wiejskiej, są zapisem dziejów kolejnych pokoleń zamieszkujących dany obszar i odbiciem lokalnej tradycji.

Krajobraz podlega stałej transformacji w procesie użytkowania jego zasobów przez człowieka. Zmienność jest fundamentalną cechą krajobrazu - w ciągu wieków rozwoju cywilizacji ulegał on różnorodnym przekształceniom. Jednakże dzisiejsze tempo i skala przekształceń powodują, że krajobraz zagrożony jest niespotykaną dotychczas dewastacją. Pierwotna harmonia krajobrazu, a także względna równowaga ekologiczna, zostały zachwiane na skutek przejęcia przez obszary wiejskie funkcji wtórnych, obcych dla tego typu układów krajobrazowo-ekolo-

gicznych. W tradycyjny krajobraz rolno-osadniczy brutalnie wkraczają dzisiaj obce formy, agresywne kubatury i zaskakujące dominanty. Na naszych oczach giną bezpowrotnie cenne zasoby dziedzictwa kulturowego. Architektura wsi ulega deformacji i ujednoliceniu, traci cechy lokalnej tradycji budowlanej (Raszeja 1998; 2000).

Odpowiedzią na istniejące zagrożenia obszarów wiejskich jest dzisiaj koncepcja zrównoważonego rozwoju, oparta na trzech podstawowych zasadach: poszanowaniu zasobów (w tym zasobów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego), harmonizowaniu ekonomicznych, społecznych i ekologicznych celów rozwoju oraz długookresowym podejściu do planowania rozwoju, w sposób nie naruszający możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń.

Szansą dla obszarów wiejskich jest poszukiwanie nowych, pozarolniczych źródeł dochodów, a więc rozwój wielofunkcyjny. Powinien on dokonywać się w oparciu o zasoby miejscowe, a przede wszystkim poprzez włączenie społeczności lokalnych w proces przekształceń. Mieszkańcom wsi należy uświadomić wartość zasobów krajobrazowych i kulturowych oraz wymierne korzyści ekonomiczne, jakie może przynieść ich odpowiednie wykorzystanie (Michalak, Raszeja 1993).

W programach wielofunkcyjnego, zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich (z powodzeniem realizowanych w różnych społecznościach lokalnych Europy) podejmowane są działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego. Przyjęta powszechnie forma ochrony aktywnej zakłada konieczność znalezienia współczesnej treści dla dawnych form i struktur przestrzennych oraz zaadaptowania zabytkowej substancji architektonicznej do wymagań dzisiejszego życia. Tradycyjne formy produkcji rolnej, które w ciągu wieków ukształtowały charakterystyczny krajobraz kulturowy, stają się dzisiaj atrakcyjnym elementem promocji turystycznej wielu obszarów. Program ochrony dziedzictwa kulturowego jest skutecznie łączony z programem ożywienia ekonomicznego wsi i małych miast.

2. KRAJOBRAZ WSI – ZASOBY, ZAGROŻENIA

Na obszarach wiejskich występuje ogromne bogactwo typów krajobrazu. Przez tysiąclecia w obrębie zróżnicowanych warunków naturalnych (ukształtowanie i pokrycie terenu, klimat, gleba) ludzie przemieszczali się i osiedlali, uprawiali ziemię i wznosili domy. Z ich wzajemnych oddziaływań na siebie i na środowisko naturalne wyrosły kultury lokalne, równie różnorodne jak warunki przyrodnicze (Bogdanowski 1985;

Rzymkowski, Chowaniec 1972). Krajobraz, stanowiący sumę elementów naturalnych i kulturowych oraz ich wzajemnych relacji przestrzennych, jest zapisem dziejów kolejnych pokoleń i ich kultury kształtowania przestrzeni¹.

Obszary wiejskie są bardzo zróżnicowane pod względem krajobrazowym. Obok terenów przyrodniczo cennych, o krajobrazach naturalnych i zbliżonych do naturalnych, występują tu tereny przekształcone w wyniku wielowiekowej działalności człowieka, często nasycone licznymi zabytkami kultury materialnej i przechowujące świadectwo przeszłości w zapisie wizualnym krajobrazu kulturowego (Tłoczek 1985; Wieczorkiewicz 1988). Do jego najbardziej wartościowych zasobów należą m.in. zabytkowe założenia folwarczne i pałacowo-parkowe, obiekty sakralne, budownictwo zagrodowe, zabytkowe układy wsi, historycznie ukształtowane podziały pól i układ komunikacyjny, a także zadrzewienia śródpolne i przydrożne² (Tablica I: A).

Przyjmując za podstawę stan zachowania (stopień przekształcenia) oraz walory estetyczne, rolniczy krajobraz kulturowy podzielić można na dwa podtypy (Raszeja 2000):

- **harmonijny**, w którym wszystkie elementy tworzą prawidłowe wzajemne relacje przestrzenne, pozostając w zgodzie z lokalną tradycją, skalą, formą i kolorytem,
- **zdegradowany**, obejmujący obszary, na których już dzisiaj istnieje wyraźna degradacja krajobrazu, a także te, na których zaobserwowane trendy rozwojowe mogą w najbliższej przyszłości przynieść niekorzystne zjawiska przestrzenno-krajobrazowe.

Obszary wiejskie zostały w znacznym stopniu przekształcone i nadal narażone są na degradację. Nowoczesna produkcja rolna powoduje zużycie i ujednoczenie krajobrazu. Rozwój przestrzenny istniejących osiedli wiejskich często prowadzi do niszczenia historycznych struktur osadniczych, deformacji historycznego rozplanowania wsi i utraty wartościowych cech krajobrazowych (skala osiedla, powiązanie z krajobrazem otwartym). W związku z rozwojem rekreacji i zapotrzebowaniem na działki letniskowe, prowadzona jest parcelacja i sprzedaż gruntów rol-

¹ Zgodnie z definicją J. Bogdanowskiego (1985), „krajobraz kulturowy stanowi wyraz gospodarczej działalności człowieka. Wszystkie niemal zjawiska związane z daną cywilizacją, stosunkami społecznymi, gospodarczymi, itp. znajdują z reguły wyraźne odbicie w jego formach. Krajobraz kulturowy jest więc wyrazem dobrej lub złej gospodarki człowieka na określonym obszarze, a zatem stanowi fizjonomię jego umiejętności gospodarczych”.

² Krajobraz kulturowy należy objąć ochroną w ramach istniejących form ochrony obszarowej, np. parków krajobrazowych (por. Raszeja 2000).

nych. Wprowadzane są nowe podziały własnościowe, następuje zmiana sposobu użytkowania gruntów rolniczych na rekreacyjne. Zabytkowa struktura przestrzenna nasycana jest nową, obcą treścią, w harmonijny krajobraz kulturowy o charakterze rolniczym przenoszone są najgorsze rozwiązania przestrzenne i architektoniczne (małe działki, wytyczone na planie szachownicy, bezładna, prowizoryczna zabudowa, pozbawiona jakichkolwiek walorów estetycznych) (por. Raszeja 1999).

Najczęstszym zarzutem w stosunku do powstającej współcześnie zabudowy na obszarach wiejskich jest brak związku z otaczającym krajobrazem i oderwanie od miejscowej tradycji budowlanej, co daje w efekcie złe rozwiązania funkcjonalne i formalne. Przyczyną jest brak dobrych wzorców architektonicznych, uleganie panującym modom i trendom, często obcym miejscowej tradycji budowlanej, lecz skutecznie rozpowszechnianym przez atrakcyjnie podaną reklamę. Na tereny o krajobrazie naturalnym i harmonijnym uprawowym przenoszone są typowo miejskie zasady kształtowania przestrzeni. Dachy budynków – od prawie płaskich do bardzo stromych, czasem o uduwnionych kształtach – niewiele mają wspólnego z miejscową tradycją, często wręcz nawiązują do obcych kulturowo wzorów. Domy wysoko wyniesione ponad teren tracą kontakt z otaczającym krajobrazem (Rączka 1996). Typowa stolarka okienna i drzwiowa dopełnia obrazu chaosu i przypadkowości w formowaniu bryły budynku. Detal architektoniczny często jest nieumiejętnym naśladownictwem form ludowych, stosowanym bez uzasadnienia, a nawet wbrew możliwościom materiałowym. Przypadkowo dobrane technologie i materiały budowlane wywierają niekorzystny wpływ na formę architektoniczną, źle komponującą się w krajobrazie wiejskim.

Tymczasem tradycyjna zabudowa wsi ulega niszczeniu. Opuszczone stare domy, zrujnowane dwory, budynki gospodarcze w zespołach zabudowy folwarcznej, obiekty przetwórstwa rolnego (młyny, browary) i lokalnego przemysłu (cegielnie) popadają w ruinę (*Wieś i miasteczko...* 1991). Czasem znajdują nowych właścicieli i adaptowane są do nowych funkcji, jednak nie zawsze w odpowiedni sposób.

3. OCHRONA KRAJOBRAZU W PERSPEKTYWIE INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ – EUROPEJSKA KONWENCJA KRAJOBRAZOWA

W ostatnich latach społeczeństwa europejskie stają się coraz bardziej świadome wagi problemów związanych z zagrożeniem krajobrazu i koniecznością jego skutecznej ochrony. Ta świadomość jest elementem ros-

nącej wrażliwości społecznej na problemy środowiskowe. Wywodzi się z coraz powszechniejszego przekonania, że jakość środowiska – a w szczególności krajobrazu jako wizualnego zapisu jego elementów i ich wzajemnych powiązań – ma bezpośredni wpływ na jakość ludzkiego życia.

Ważnym międzynarodowym instrumentem ochrony krajobrazu jest Europejska Konwencja Krajobrazowa (*European Landscape Convention* 2000), ratyfikowana przez kraje członkowskie Rady Europy w 2000 roku. Prace nad jej sformułowaniem podjęto w 1994 roku z inicjatywy Europejskiego Kongresu Samorządów Lokalnych i Regionalnych CLRAE (Congress of Local and Regional Authorities of Europe). Punktem wyjścia było założenie, że różnorodność typów i form krajobrazu jest ważnym elementem wspólnego europejskiego dziedzictwa oraz, że należy dążyć do stworzenia międzynarodowego instrumentu prawnego dla jego ochrony.

Najważniejszym osiągnięciem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej jest całościowe i zintegrowane podejście do problematyki ochrony i kształtowania krajobrazu. Odchodzi ona od powszechnej praktyki koncentrowania się wyłącznie na elementach (naturalnych i kulturowych) o wybitnych wartościach, zwracając uwagę na wartość krajobrazu jako sumy zjawisk przyrodniczo-kulturowych o zróżnicowanej strukturze i dynamice przekształceń, postrzeganych przez jednostki i społeczności z perspektywy różnych kultur lokalnych, regionalnych i narodowych. Oprócz **aktywnej ochrony krajobrazu**, zarezerwowanej zasadniczo dla elementów i obszarów uznanych za szczególnie cenne i wyjątkowe, Konwencja proponuje inne formy działań w krajobrazie, szczególnie ważne i przydatne w procesie jego przekształceń powodowanych przez różne potrzeby społeczne i ekonomiczne. Szczególny nacisk kładzie na dynamiczne **zarządzanie zasobami krajobrazu**, rozumiane jako prawidłowa gospodarka przestrzenna, wspomagana profesjonalnymi działaniami z zakresu planowania przestrzennego i architektury krajobrazu (Raszeja 2000).

Konwencja opiera się na założeniach rozwoju zrównoważonego, obejmujących: poszanowanie zasobów (w tym zasobów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego), harmonizowanie ekonomicznych, społecznych i ekologicznych celów rozwoju oraz długookresowe podejście do planowania rozwoju, w sposób nie naruszający możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. W przypadku krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, Europejska Konwencja Krajobrazowa podkreśla obowiązek zachowania tych zasobów, będących świadectwem kultury materialnej przeszłości, dla przyszłych pokoleń (Tablica I: B).

Proponując wyżej wymienione formy działania, Konwencja zwraca jednocześnie uwagę na konieczność rozłożenia odpowiedzialności za stan krajobrazu na wszystkich użytkowników przestrzeni. Społeczności lokalne, poprzez proces demokratycznych procedur konsultacji i współdecydowania, dzielą odpowiedzialność z samorządami lokalnymi, regionalnymi i władzami państwowymi.

Ratyfikowanie Europejskiej Konwencji Krajobrazowej zobowiązuje kraje – sygnatariuszy do:

- dokonania odpowiednich zmian legislacyjnych,
- opracowania programów edukacyjnych w celu podniesienia społecznej świadomości w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu,
- doskonalenia metod teoretycznych i praktycznych (rozwój badań, kształcenie kadry profesjonalnej),
- stworzenia skutecznych instrumentów zarządzania zasobami krajobrazu (gospodarka przestrzenna, polityka fiskalna)³,
- zapewnienia niezbędnych środków finansowych w budżecie,
- promowania współpracy transgranicznej i międzynarodowej wymiany doświadczeń.

4. EUROPEJSKIE PROGRAMY ODNOWY OBSZARÓW WIEJSKICH

Niekorzystne zjawiska przestrzenno-krajobrazowe są efektem wielowymiarowego (ekonomicznego, społecznego, kulturowego i ekologicznego) kryzysu, który gnębi wsie i małe miasta praktycznie wszystkich państw europejskich. Dominująca przez lata polityka uprzemysłowienia, gwałtowny rozwój miast, którego skutków nie są w stanie udźwignąć obszary wiejskie, modernizacja rolnictwa, nadmierny bądź niewłaściwy rozwój masowej rekreacji, generalna tendencja do centralizacji produkcji i zarządzania oraz do standaryzacji wartości kulturowych – to tylko niektóre procesy prowadzące w efekcie do utraty żywotności społecznej i gospodarczej terenów wiejskich, a także nieodwracalnych strat krajobrazowo-architektonicznych, przyrodniczych i kulturowych na tych obszarach. Reakcją na taki stan rzeczy są powstające w ostatnich latach europejskie programy działań na rzecz społeczności wiejskich i ich środowiska życia.

³ W niektórych państwach Unii Europejskiej władze centralne i lokalne udzielają rolnikom wsparcia finansowego, aby zachęcić ich do wysiłków na rzecz ochrony krajobrazu, np. kontynuowania tradycyjnych metod uprawy roli, będących elementem dziedzictwa kulturowego wsi i najlepszą gwarancją utrzymania równowagi w środowisku.

Jedną z najbardziej kompleksowych i uniwersalnych koncepcji jest „Strategia dla wiejskiej Europy” ECOVAST⁴. Została ona opracowana w 1994 roku przez ekspertów Europejskiego Ruchu Odnowy Wsi i Małych Miast ECOVAST (European Council for the Village and Small Town). ECOVAST jest powstałym w 1984 roku ogólnoeuropejskim stowarzyszeniem osób fizycznych i organizacji, działającym we wszystkich niemal krajach europejskich (Sekcja Polska ECOVAST istnieje od 1990 roku). Jako organizacja pozarządowa współpracuje z Radą Europy i Unią Europejską. Głównym celem działalności ECOVAST jest kulturalna, społeczna i gospodarcza aktywizacja społeczności wiejskich oraz ochrona ich naturalnego i kulturowego dziedzictwa.

Podstawowe elementy „Strategii” to: wzmocnienie ekonomiczne obszarów wiejskich, poszukiwanie nowych źródeł dochodów na wsi, reorientacja polityki rolnej (przeniesienie akcentów z ilości na jakość), wielokierunkowa polityka leśna, rozwój rzemiosła i lokalnego przemysłu, promocja idei agroturystyki, rozwój teleinformatyki na wsi, wyrównanie dysproporcji w nakładach na infrastrukturę miast i wsi, poprawa warunków mieszkaniowych na wsi, ochrona środowiska przyrodniczego, ochrona dziedzictwa kulturowego, odbudowa tożsamości lokalnej, poszanowanie lokalnej tradycji budowlanej („vernacular architecture”), rozwój samorządności, wzrost odpowiedzialności za jakość przestrzeni, zintegrowany i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Strategia zakłada, że wszelki rozwój obszarów wiejskich powinien się łączyć z przestrzeganiem trzech podstawowych zasad: 1) **związku ludzi ze środowiskiem**, traktowania na równi spraw ludzi i ich środowiska (naturalnego i kulturowego); 2) **zintegrowanej działalności**, a więc efektywnej współpracy między różnymi resortami administracji rządowej i samorządowej z ludnością miejscową w procesie konstruowania i realizacji wszystkich projektów mających na celu rozwój lokalny, 3) **konsultacji i zaangażowania**, rozumianych jako uwzględnianie poglądów i życzeń, zasobów i sił społeczności lokalnych w procesach ich rozwoju. Tak więc istotą założeń „Strategii dla wiejskiej Europy” jest silne akcentowanie znaczenia rozwoju lokalnego oraz roli społeczności lokalnych. Rozwój lokalny musi dokonywać się przede wszystkim w oparciu o tzw. zasoby miejscowe (przyrodnicze, społeczne, gospodarcze, kulturalne) oraz, co jest niezwykle istotne, poprzez włączenie w ten proces społeczności lokalnych. Odnosząc to do problemów ochrony krajobrazu, należy

⁴ Polska wersja *Strategii dla wiejskiej Europy*, w tłumaczeniu i opracowaniu A. Kalety i B. Weber została opublikowana w 1995 roku.

podkreślić, że wszelkie programy i projekty nie mają szansy na realizację, jeśli nie zostaną przyjęte i zaakceptowane przez społeczności lokalne, zamieszkujące obszary wiejskie. Warunkiem owej akceptacji jest uświadomienie miejscowej ludności szans wynikających z przyjęcia danego projektu czy strategii oraz wskazanie wymiernych korzyści ekonomicznych płynących z jego realizacji. Ochrona krajobrazu powinna być włączana do programów rozwoju obszarów wiejskich, nie zaś stawiana w opozycji do tego rozwoju.

W perspektywie integracji europejskiej warto podkreślić, że program ECOVAST w zakresie ochrony krajobrazu podkreśla konieczność zachowania kulturowej odrębności regionalnej i lokalnej, w tym zwłaszcza poszanowanie lokalnej tradycji budowlanej. Strategia zwraca uwagę na wartość dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich Europy, a także na konieczność jego zachowania i ochrony przed współczesnymi deformacjami. Jednocześnie proponuje nowe podejście do problemu. Działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego koncentrują się dzisiaj głównie na obiektach otoczonych szczególnym zainteresowaniem, najcenniejszych zabytkach, najlepiej zachowanych starych miastach, krajobrazach kulturowych szczególnie związanych z historią. ECOVAST postuluje objęcie opieką obszarów wiejskich, postrzeganych jako specyficzna jedność kulturowo-przyrodniczo-krajobrazowa.

W krajach Unii Europejskiej realizowany jest obecnie program LEADER, koordynowany przez Europejską Komisję d.s. Rolnictwa (w latach 1991-1994 funkcjonował jako LEADER I, do roku 1999 jako LEADER II, obecnie jako LEADER+). Skierowany jest na obszary wiejskie, szczególnie obszary konfliktowe - zagrożone degradacją środowiska naturalnego i kulturowego, przeżywające regres gospodarczy lub wydłużające się. Celem programu LEADER jest:

- inicjowanie i wzmacnianie rozwoju lokalnego, budzenie inicjatyw lokalnych,
- promowanie projektów innowacyjnych, ukazujących nowe kierunki rozwoju obszarów wiejskich,
- wymiana doświadczeń i transfer „know-how”,
- wspieranie projektów transgranicznych i współpracy międzynarodowej.

Podmiotami programu LEADER są dwie podstawowe kategorie beneficjentów:

- 1) przede wszystkim „Lokalne grupy działania” („Local Action Groups”), w których partnerzy prywatni i publiczni wspólnie opracowują strategię i podejmują różnego rodzaju działania na rzecz

- społeczności lokalnej w ramach szeroko pojmowanego rozwoju obszarów wiejskich,
- 2) inne ciała kolektywne i organizacje (np. izby rolnicze, rzemieślnicze, spółdzielnie produkcyjne, grupy biznesowe, samorząd lokalny, organizacje niekomercyjne), gwarantujące, że ich bardziej wyspecjalizowana działalność jest zgodna z przyjętym planem rozwoju lokalnego na danym obszarze.

Fot. 1. Livadia, Grecja. Adaptacja młyna wodnego na wiejski ośrodek społeczno-kulturalny w ramach programu LEADER (według LEADER Magazine nr 18, 1998)

Program LEADER obejmuje różne formy działalności, m.in.: szkolenia i kursy, promocję turystyki wiejskiej, wsparcie dla małych firm lokalnych, marketing lokalnych produktów rolnych, wszelkie działania na rzecz poprawy stanu środowiska i warunków życia miejscowej ludności. Szczególne cenne są podejmowane w ramach programu LEADER inicjatywy lokalne na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego. Przyjęta powszechnie forma ochrony aktywnej zakłada konieczność znalezienia współczesnej treści dla dawnych form i struktur przestrzennych oraz zaadaptowanie zabytkowej substancji architektonicznej do wymagań dzisiejszego życia. W starych młynach, spichrzach, stajniach i browarach powstają wiejskie i małomiasteczkowe centra kulturalne i usługowe, punkty obsługi ruchu turystycznego, ośrodki aktywizacji gospodarczej,

centra teleinformatyczne (fot. 1). Tradycyjne formy produkcji rolnej, które w ciągu wieków ukształtowały charakterystyczny krajobraz kulturowy, stają się atrakcyjnym elementem promocji turystycznej danego obszaru. Krajobraz nabiera wymiernej wartości ekonomicznej. Program ochrony dziedzictwa kulturowego jest skutecznie łączony z programem żywienia ekonomicznego wsi i małych miast⁵.

Jednym z ciekawszych europejskich projektów rewitalizacji obszarów wiejskich przy wykorzystaniu zasobów krajobrazu kulturowego jest realizowany w Słowenii w latach 1996–1998 projekt *Heritage Trails*⁶. Zakładał on ożywienie gospodarcze i społeczno-kulturowe południowo-wschodniego regionu kraju, w oparciu o rozwój turystyki zrównoważonej (sustainable tourism), stanowiącej alternatywę dla tradycyjnych form turystyki masowej oraz odpowiedź na rosnące w Europie zainteresowanie kulturą lokalną i krajobrazem wiejskim. Program zbudowany został przy założeniu równowagi dwóch podstawowych czynników: 1) oczekiwań i wymagań turystów, 2) pojemności lokalnej (fizycznej pojemności środowiska i pojemności społeczno-kulturowej). Przyjęta koncepcja zakładała korzyści zarówno dla turystów (zróżnicowana oferta, wysoka jakość usług agroturystycznych, kameralność wypoczynku, dostępność lokalnych atrakcji przyrodniczych i kulturowych), jak również dla miejscowej ludności (niewielkie nakłady, bezpośredni zysk dla poszczególnych rolników, promocja lokalnych produktów). Przygotowano i wdrożono specyficzne (indywidualne) plany marketingowe, przeprowadzono szkolenia i kursy. Realizacja projektu była całkowicie zależna od lokalnego zaangażowania. Poza wymiernymi efektami ekonomicznymi i społecznymi, projekt *Heritage Trails* przyniósł znacznie więcej – stał się skutecznym instrumentem ochrony środowiska przyrodniczego, krajobrazu i zasobów dziedzictwa kulturowego słoweńskich wsi (Tablica II: A, B).

Od 1990 roku w Irlandii Północnej realizowany jest projekt *CRISP* (Community Regeneration and Improvement Special Programme), skier-

⁵ Środki na realizację programu LEADER pochodzą z trzech europejskich funduszy strukturalnych. W większości zaakceptowanych i wdrażanych projektów fundusze unijne stanowią ok. 1/3 ogólnych kosztów przedsięwzięcia, pozostałą część stanowią fundusze prywatne i publiczne, pozyskiwane z różnych źródeł. Podstawą uzyskania grantu na dany projekt jest jego wyraźne ukierunkowanie na rozwój lokalny, aktywizację społeczną, gospodarczą i kulturalną lokalnej społeczności, a także – co szczególnie ważne – inicjatywa oddolna. Wszystkie projekty są rejestrowane w „Europejskiej Sieci Rozwoju Lokalnego”, koordynowanej przez tzw. „Europejskie Obserwatorium LEADER” i szeroko rozpowszechniane (seminaria, spotkania, publikacje). Źródło: LEADER Magazine.

⁶ Tytuł projektu można tłumaczyć jako „Szlaki Dziedzictwa” (tłum. ER)

rowany na wsie i miasteczka położone na obszarach peryferyjnych, przeżywających regres. Celem jest ich gospodarcze ożywienie poprzez nowe inwestycje – małe przedsięwzięcia lokalne (realizowane przy pomocy korzystnych kredytów), a także ochrona krajobrazu i dziedzictwa kulturowego (adaptacja zabytkowych obiektów), wzmocnienie lokalnej tożsamości kulturowej i odpowiedzialności za zamieszkiwaną przestrzeń (fot. 2). Obiekty i zespoły zabudowy realizowane w ramach projektu *CRISP* (nowa zabudowa mieszkaniowa dla ludności nierolniczej, obiekty usługowe, produkcyjne i rekreacyjne) nawiązuje do lokalnej tradycji architektonicznej i doskonale wpisują się w wiejski krajobraz (Tablica III: A, B).

Fot. 2. Mullycovet, Irlandia Północna. Stary młyn zaadaptowany został na ośrodek informacji turystycznej i lokalne muzeum tradycji rolniczej. Fot. E. Raszeja

Skutecznym i sprawdzonym w wielu krajach europejskich sposobem poprawy jakości architektury na obszarach wiejskich jest promocja i popularyzacja dobrych wzorów w zakresie rozwiązań architektoniczno-przestrzennych, a także opracowywanie i wydawanie poradników – wzorników budownictwa regionalnego. Tego rodzaju publikacje, bardzo powszechne m.in. w krajach anglosaskich, są przede wszystkim przystępne (czytelne ilustracje, zwięzły tekst, atrakcyjna szata graficzna) i dostępne

(bezpłatne broszury rozpowszechniane wśród potencjalnych inwestorów). Upowszechniają wiedzę na temat architektury regionalnej i w jednoznaczny sposób precyzują dopuszczalne na danym obszarze rozwiązania konstrukcyjno-materiałowe (trzeba tu również podkreślić skuteczność nadzoru budowlanego w tych krajach w zakresie kontroli inwestycji i egzekwowania ustaleń przestrzennych) (Tablica IV: A, B; fot. 3).

Fot. 3. Dresternan, Irlandia Północna. Dom architekta Richarda Pierce'a. Fot. E. Raszeja

5. UWAGI KOŃCOWE

Perspektywa integracji Polski z Unią Europejską wymusza intensyfikację procesów dostosowawczych w różnych dziedzinach życia. Wprowadzenie wyżej opisanych programów unijnych i europejskich standardów prawnych już dzisiaj wymaga opracowania strategii działania na różnych poziomach. Ochrona i kształtowanie krajobrazu jest procesem niezwykle złożonym i interdyscyplinarnym. U podstaw nowoczesnych programów rozwojowych konstruowanych dzisiaj w krajach Unii Europejskiej leży coraz powszechniejsze uznanie roli społeczności lokalnych. Szeroko rozpowszechniana jest strategia „*bottom up*”, polegająca m.in. na wspieraniu inicjatyw lokalnych,

włączaniu społeczności lokalnych do procesu planowania przestrzennego i świadomego kształtowania krajobrazu. Popularne hasło: „*myśl globalnie, działaj lokalnie*” („*think global, act local*”) leży u podstaw tworzenia programów, w których zapisane są scenariusze wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego w skali wspólnoty lokalnej (gminy, wsi, miasteczka).

Obok doskonalenia warsztatu architektonicznego i planistycznego, doskonalenia metod gospodarowania przestrzenią, tworzenia nowych form ochrony krajobrazu, opracowywania i popularyzacji poradników – wzorników zabudowy na obszarach wiejskich, należy podjąć działania na poziomie gminy obejmujące m.in.: szeroką edukację społeczną oraz szkolenie samorządów lokalnych i odpowiednich służb gminnych w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu, ze szczególnym uwzględnieniem walorów krajobrazowych jako podstawy rozwoju lokalnego.

LITERATURA

- BOGDANOWSKI J., 1985. *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Kraków: Ossolineum.
- European Landscape Convention and Explanatory Report 2000*. Strasbourg: Council of Europe.
- LEADER Magazine. *Qartaly journal of the LEADER European programme*. Brussels.
- MICHALAK H., RASZEJA E., 1993. Rewaloryzacja zespołów folwarczno-dworskich Wielkopolski jako element ochrony środowiska kulturowego i aktywizacji społeczności lokalnych, [w:] *Samodzielność kulturowa wsi*. Ciechanów, Wrocław: Prace KODRTK nr 10, 55–66.
- RASZEJA E., 1998. Ochrona architektury i krajobrazu wsi, [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*, (red.) A. Kaleta. Toruń: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Instytut Socjologii UMK, SGGW, 205–223.
- RASZEJA E., 1999. Dom letniskowy w krajobrazie wiejskim – szansa czy zagrożenie?, [w:] *Wieś letniskowa i agroturystyka*, (red.) W. Misiak, D. Korolczuk. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo „Silesia”, 46–55.
- RASZEJA E., 2000. Problematyka ochrony i kształtowania krajobrazu w zagospodarowaniu przestrzennym parków krajobrazowych, *Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski* 6 (8): 20–43.
- RĄCZKA J.W., (red.) 1996. *Wieś polska w pracach Instytutu Architektury i Planowania Wsi*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- RZYMKOWSKI A., CHOWANIEC M., 1972. *Ruralistyka*. Warszawa: Arkady.
- Strategia... 1995. *Strategia dla wiejskiej Europy*, Warszawa: Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa.
- TŁOCZEK I., 1985. *Dom mieszkalny na polskiej wsi*. Warszawa: PWN.
- WIECZORKIEWICZ W., 1988. *Budynek mieszkalny na wsi*. Warszawa: Arkady.
- Wieś i miasteczko... 1991. *Wieś i miasteczko u progu zagłady. Materiały Konferencji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki – Wojnowice, marzec 1988*. Warszawa: PWN.

TABLICA I

A. Irlandia Północna. Typowy krajobraz rolniczy. Fot. E. Raszeja.

B. County Down, Irlandia Północna. Ruiny celtyckiej budowli obronnej - charakterystyczny element irlandzkiego krajobrazu kulturowego. Fot. E. Raszeja.

TABLICA II

A. Słowenia. Charakterystyczny element krajobrazu rolniczego, tzw. toplar, czyli wiata do suszenia zboża, tytoniu i ziół. Fot. E. Raszeja.

B. Słowenia. Tzw. toplar, stał się jednym ze znaków markowych krajobrazu kulturowego słoweńskich wsi. Fot. E. Raszeja.

TABLICA III

A. Derrygonnelly, Irlandia Północna. Wieś wakacyjna (holiday village) w Tir Navar - nowa zabudowa nawiązuje do tradycyjnej architektury wiejskiej. Fot. E. Raszeja.

B. Cranagh, Irlandia Północna. Nowa zabudowa mieszkaniowa wkomponowana jest w sylwetę starej wsi. Fot. E. Raszeja.

TABLICA IV

A. Stonesfield, Anglia. Stara, zabytkowa ulica wiejska. Fot. E. Raszeja.

B. Stonesfield, Anglia. Nowa ulica wiejska, w projekcie której wykorzystano kolorystykę, materiał i kubaturę typowe dla tradycyjnego krajobrazu wiejskiego. Fot. E. Raszeja.